

R. C. de Bruin, e. a., *Illusies en incidenten. De Militaire Luchtvaart en de neutraliteitshandhaving tot 10 mei 1940* ([Den Haag]: [Ministerie van defensie, postbus 20703,2500 ES], s. a., 354 blz.).

Dit kloeke werk verscheen in 1988 ter gelegenheid van vijfenzeventig jaar militaire luchtvaart in Nederland en beoogt een witte vlek in de historiografie over de tweede wereldoorlog op te vullen, namelijk de lotgevallen van de Nederlandse luchtverdediging tijdens de mobilisatie van 1939-1940. De zes auteurs, die in het kader van de studiegroep lucht oorlog 1939-1945 ruim tien jaar aan deze uitgave hebben gewerkt, zijn in dat streven voortreffelijk geslaagd. Hun boek kan met recht een aanvulling worden genoemd op het tweedelige standaardwerk van F. J. Molenaar, *De luchtverdediging mei 1940*.

In een compacte inleiding worden de belangrijkste politieke en militaire ontwikkelingen in het interbellum geschetst, en dat toegespitst op de positie van het prille luchtwapen bij de belangrijkste spelers op het Europese machtspolitieke toneel. Wie wil weten hoe de *Luftwaffe* uitgroeide tot een tactisch wapen pur sang, kan zijn hart ophalen. In het tweede hoofdstuk, trefzeker en liefdevol 'Een prachtig wapentje' geheten, staan de lotgevallen van de Nederlandse militaire luchtvaart centraal. Ruim aandacht wordt onder meer geschonken aan de opbouw van de organisatie, de gebruikte vliegtuigen en vooral aan de eindjaren dertig ondernomen pogingen om dit wapen bij de tijd te brengen. Uitvoerig wordt ingegaan op de wervingsprogramma's, waarbij uiteraard de relatie tussen defensie en de Nederlandse vliegtuigindustrie niet ongemerkt voorbijgaat. Tenslotte ontbreekt ook de technische tak, het luchtvaartbedrijf, niet. Hoewel de auteur — het boek bevat achterin een verantwoording van de tekstbijdragen — de technische details niet schuwt en dat zeker niet waar het specificaties van vliegtuigen betreft, blijft zijn beschouwing ook voor de niet-gespecialiseerde lezer van belang. Zij biedt bijvoorbeeld een boeiende verklaring voor het merkwaardige verschijnsel van de onderuitputting van de defensie-begroting in de tweede helft van de jaren dertig. De anti-revolutionaire minister J. J. C. van Dijk krijgt in niet mis te verstane volzinnen de zwarte piet uitgereikt. Hij heeft, aldus de auteur, door een combinatie van misplaatste zuinigheid, grote besluiteloosheid en grote ontvankelijkheid voor de wensen van het nationale bedrijfsleven een bepaald frustrerende invloed op de militaire inspanningen uitgeoefend. Het derde hoofdstuk handelt over de schendingen van ons luchtruim door de *Luftwaffe*. Tijdens de mobilisatie heeft dit minimaal 160 keer plaatsgevonden, en dus vaker dan gemeld. Aan de meeste gevallen lag geen opzet ten grondslag, maar technische problemen al dan niet in combinatie met navigatiefouten. Terecht wordt opgemerkt dat de *Luftwaffe* aan de vooravond van de oorlog nog lang niet die geoliede machine was waar velen haar thans voor houden. Hier kan overigens aan worden toegevoegd dat zij, net als trouwens *Das Heer*, haar Poolse ervaringen bijzonder efficiënt verwerkte.

In een volgend hoofdstuk worden de Duitse luchtverkenningen en spionage-activiteiten in Nederland besproken. Het doel van de fotoverkenningsmissies — de Duitsers hadden op dit punt een technische voorsprong op de *RAF* — was tweeledig: allereerst het evalueren van het Nederlandse defensieve vermogen en daarnaast het voorbereiden van tactische luchtsteun. Naarmate de fatale aanvalsdatum dichterbij komt, wordt het signaleren of *RAF*-eenheden in de vesting Holland actief zijn steeds belangrijker. Ook tijdens de strijd in de meidagen is dit de grootste zorg van de Duitse bevelhebbers; niet de Nederlandse slagkracht in de lucht die zij — niet geheel ten onrechte — als 'quantité négligable' beschouwden.

In hoofdstuk vijf wordt ingegaan op de mysterieuze lichtsignalen die vanaf december 1939 van tijd tot tijd de krijgsmacht in rep en roer brachten. De auteur neigt ertoe deze niet volledig af te

doen als voortgesproten uit een 'vijfde colonnepychose'. Een deel zou wel degelijk aan Duitse agenten kunnen worden toegeschreven.

Terecht wordt een apart hoofdstuk gewijd aan de Engelse schendingen van onze neutraliteit. Ook hiervan kan worden gezegd dat in veruit de meeste gevallen er geen sprake van opzet was. De Duitse propagandamachine buitte deze inbreuken op een geraffineerde manier uit, waardoor de spanningen in de Haagse ambtelijke circuits soms hoog opliepen. Opmerkelijk is dat de auteurs ondanks hun zakelijke-professionele benadering van het onderwerp—en dat geldt ook voor andere passages—er hier niet altijd in slagen zich geheel los te maken van de traditionele denkcategorieën van 'goed' en 'fout'.

In het uitvoerige zevende hoofdstuk worden de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van de luchtverdediging, en dat per maand!, uitputtend behandeld. Ook componenten als de luchtdoelartillerie, het vrijwillig landstormkorps luchtwachtdienst en de gronddiensten passeren de revue.

Twee zaken springen in het oog. Ten eerste: het Duitse optreden op 10 mei 1940 bevatte voor wat betreft het *Lufwaffe-aandeel* geen enkel verrassingselement. Ten tweede: de beschrijving van luitenant-generaal P. W. Best, de commandant en grote man van de luchtverdediging, doet het gemis aan een goede biografie over deze vakbekwame militair weer eens sterk voelen. Het boek eindigt met een korte beschrijving van de weinige militairen die tijdens de mobilisatie geïnterneerd werden. Zes verhelderende bijlagen en een uitgebreid noten- en literatuurapparaat completeren *Illusies en incidenten*.

Als punt van kritiek kan worden aangevoerd dat de auteurs zich in bepaalde passages wel erg laten meeslepen door hun liefde voor de militaire vliegerij. Dit leidt soms tot merkwaardige vertekeningen. Winkelmans besluit om de hoofdweerstandslinje te leggen bij de Grebbelinie bijvoorbeeld is door meer overwegingen ingegeven dan uitsluitend diens vrees voor het Duitse luchtwapen. Ook de stelling dat door de ontwikkelingen in de luchtvaart de conceptie van neutraliteit achterhaald was, gaat in zijn algemeenheid te ver.

Samenvattend: een waardevol boek, zowel voor de luchtvaartfreak als voor de professionele historicus. Laatstgenoemde zal bij lezing van geboden schatkamer aan informatie wel het gebruikte jargon voor lief moeten nemen. Gedrosselde motoren, ailerons en andere technische termen komen volop voor.

P. H. Kamphuis

M. M. Timmerman, *De moderne vakbeweging in Twente 1940-1945. Twents verzet tegen de nazificering van het Nederlands verbond van vakverenigingen* (Twentse Akademie Reeks 1; Hengelo: Broekhuis, 1988, 200 blz., f27,50, ISBN 90 70162 431).

Kern van dit boek, een bewerking van een doctoraalscriptie geschiedenis (Groningen, 1983), vormt het verzet in Twente tegen de gelijkschakeling of nazificering van het Nederlands verbond van vakverenigingen tijdens de bezetting. De gelijkschakeling omvatte de aanstelling in 1940 door de Duitsers van de nationaal-socialist H. J. Woudenberg tot leider van het NVV, de krachtige centralisatie die deze in het verbond en de aangesloten bonden doorvoerde, de uitbanning van democratische procedures en de versterking van het NSB-stempel. Alleen in Twente was sprake van collectief verzet tegen deze maatregelen. Twentse bestuurders zeiden Woudenberg in zijn gezicht dat zijn aanstelling geen reden tot juichen was. De bestuurdersbon-